

Voimaantumisen tarinat subjektiuden vahvistajana

SALME HÄNNINEN

Työelämän muutos koskettaa uudella tavalla ammatillista, persoonallista ja sosiaalista identiteettiä. Tietoisuus siitä kuka olen, mihin kuulun ja millaiseksi haluan tulla, on edellytys hyvinvoinnille ja selviytymiselle jatkuvan oppimisen, epävarmuuden ja muuttuvien ammatillisten vaatimusten keskellä. Tämä edellyttää identiteettityötä, jossa yksilö tulee enemmän oman työnsä subjektiksi ja agentiksi. Haasteelliseksi nousee tällöin kysymys, miten tällaista identiteettityötä voidaan tukea.

Viimeaikaiset työelämää koskevat tutkimukset ovat osoittaneet, että työidentiteetin rakentumisessa yksilöllisyys, yksilöllinen ainutlaatuisuus sekä kiinnittyminen organisaation arvoihin ja tavoitteisiin korostuvat ammatillisuudessa aiempaa enemmän. Identiteetin merkitys näyttäytyy työelämän murroksessa uudella tavalla: muuttavana ja uudistuvana. Yksilön on tunnistettava, todistettava ja tuotava näyttämölle oma osaamisensa ja erityislaatunsa yhä uudelleen ja uudelleen, muokattava jatkuvasti itseään ja omaa markkinakelpoisuuttaan. Myös työntekijän suhde työhön ja organisaatioihin edellyttää mm. uudenlaisia neuvottelutaitoja, itsensä sekä oman osaamisensa paikantamisen ja kehittämisen kykyä (Kirpal 2004a; Rhodes & Sheeres 2004; Eteläpelto 2007; Julkunen 2007).

Muutos koskettaa yksilöä: Miten suojella itseä uupumiselta tai turhautumiselta jatkuvasti muuttuvissa toimintaympäristöissä? Miten luoda toimijuutta ja osallisuutta yhteisöissä tai miten uudistaa itseä, jotta olisi tilaa itsen kehittämiselle ja oman roolin rakentamiselle osaamista ja hyvinvointia edistävällä tavalla? Voimaantumisen kehitysohjelma on ollut yksi mahdollisuus tarjota aika, paikka ja tila tällaiselle itseä uudistavalle identiteettityölle. Ohjelmassa itseä koskevat tarinat ovat olleet mahdollisuus jäsentää, rakentaa, arvioida ja

muovata omaa identiteettiä (Hänninen 2006). Yksilölliset tarinat on tulkittu tässä yhteydessä identiteettinä, jossa tarinat kuvaavat elämää ja sisäistä todellisuutta ulkoisessa maailmassa ja jossa yksilön identiteetin eheys nähdään itseä koskevien tarinoiden eheyttämisenä (Bruner 1991, Lieblich ym. 1998, 7).

Tämän artikkelin mielenkiinnon kohteena ovat subjektilähtöisen voimaantumisen kehitysohjelman osallistuneiden yksilölliset tarinat: Millaista subjektiutta ohjelmassa heille rakentuu ja millaisessa prosessissa se tapahtuu? Subjektiksi tuleminen ymmärretään tässä yhteydessä voimaantumisenä, joka ilmenee erilaisina identiteetin kasvutarinoina.

Lähtökohtana käytetään ajatusta subjektilähtöisestä voimaantumisesta. Se on käsitteenä muodostettu sekä subjektiutta että voimaantumista kuvaavien teorioiden pohjalta. Molemmat käsitteet ovat luonteeltaan moniulotteisia konstruktioita, jotka vaihtelevat riippuen kulloisestakin tarkastelunäkökulmasta (Blacmann ym. 2008; Zimmermann 1995). Molempia voidaan luonnehtia dynaamisiksi prosesseiksi, jotka muovaavat identiteettiä ja jotka tapahtuvat vastavuoroisesti ympäristön kanssa.

Voimaantumisen ja subjektiiksi tuleminen prosesseille yhteisiä, keskeisiä näkökulmia ovat:

1. Tietoisuuden lisääntyminen itsestä

Tietoisuuden lisääntyminen nähdään molemmissa lähestymistavoissa edellytyksenä voimaantumiseen ja subjektiksi tulemiselle. Subjektia koskevat teoriat näkevät subjektiksi tuleminen edellytyksenä reflektiivisen tietoisuuden heräämistä itsestä, omista resursseista sekä ymmärrystä omasta paikasta yhteisössä (Fenwick 2006; Weedon 1007, 125, Devos 2004). Voimaantumisteoriat puolestaan kuvaavat itsestä tietoiseksi tulemistä mm. sisäisen vahvuuden ja itsearvostuksen lisääntymisenä, itsemäärittelyä, omien kykyjen ja itsensä kehittämisen taitoina sekä elämäntilanteen hallinnan kykyä, joka edellyttää tietoiseksi tuleminen prosessia (Fetterman 2005; Siitonen 1999, 83–92, Styhre 2004; Zimmermann 1995).

2. Itsensä paikantaminen suhteessa ympäristöön

Sekä subjektia että voimaantumista koskevat lähestymistavat näkevät yksilön sosiaalisena olentona, jossa sosiaalinen ympäristö muovaa ja asettaa rajat yksilön toiminnalle ja jossa on tärkeä tiedostaa sosiokulttuuriset tekijät. Subjektiksi tuleminen merkitsee tällöin oman position määrittämistä suhteessa sosiaaliseen ympäristöön ja valintojen sekä vaihtoehtojen tulkintojen tekemistä itsestä suhteessa ympäristön tarjoamiin mahdollisuuksiin ja rajoitteisiin (Phillips 2002; Devos 2004). Voimaantumisen lähestymistavat kuvaavat tätä mm. omien rajojen luomisen prosessina, vuorovaikutustaitojen kehittämisenä, omien roolien ja paikan löytymisenä yhteisössä sekä itsensä paikantamisena suhteessa ympäristöön (Styhre 2004; Wallach 2006).

3. Aktiivinen toimijuus

Sekä subjektia että voimaantumisen lähestymistavat korostavat aktiivista toimijuutta suhteessa ympäristöön. Subjektia edellytyksenä on osallistuminen yhteisön toimintaan: Erilaisten diskurssien sisällä opitaan neuvottelemaan ja sitä kautta saavutetaan aktiivisen vaikuttamisen mahdollisuus yhteisön toiminnassa sekä työn kehittämisessä (Fenwick 2006; Phillips 2002; Billet 2006; Eteläpelto ym. 2005). Voimaantumisen lähestymistavoissa tätä kuvataan osallisuuden kokemuksena, aktiivisena osallisuutena yhteisön päätöksenteossa, suunnittelussa ja toiminnassa. (Parsons

2001; Styhre 2002; Wallach 2006).

Edellä esitetyn pohjalta subjektia lähtöinen voimaantuminen voidaan ymmärtää merkitsevän lisääntyneenä tietoisuutena itsestä, suhteista sosiaaliseen ympäristöön ja omien vaikutusmahdollisuuksien vahvistumisesta. Tällöin on tärkeää ulkoisen maailman vaatimusten sekä omien sisäisten prosessien tiedostaminen ja yhteensovittaminen.

Voimaantumishankkeissa tuotetut tarinat toimivat subjektia ilmentäjänä. Niiden kautta tuodaan subjektia oman elämäntilanteen ja erilaisien kokemusten kautta näkyviin samalla, kun subjektia syvennetään ja muutetaan tarinoiden avulla (Hänninen 2006). Kiinnostavaa on tällöin kysyä, miten eri tarinankertoajat luovat omaa tarinaansa ja miten ulkoisen maailman vaatimusten ja sisäisten prosessien tiedostaminen ja yhteensovittaminen tapahtuu. Miten erilaiset tarinat tuottavat ja ilmentävät voimaantumista? Miten yksilöt luovat kertomuksiaan, sisäisiä tarinoitaan, omaa draamaansa ja mihin he päätyvät kasvutarinassaan? Tätä pohjalta voidaan arvioida, tuottaako muutos vahvistuvaa subjektia.

Kehittämishanke ja aineisto

Tämän artikkelin taustana olevan voimaantumisen kehitysohjelman tavoitteena on tukea persoonallista ja ammatillista identiteettiä työssä. Ohjelma toteutettiin 2000 luvun alkupuolella erään sairaanhoitopiirin henkilöstön työssä jaksamista tukevana kehittämishankkeena, jonne osallistujat valittiin ilmoittautumisjärjestyksessä. Ohjelmaan osallistujat (19) olivat sairaalassa työskenteleviä työntekijöitä: sairaanhoitajia, sihteereitä, fysioterapeutteja. Ohjelma toteutettiin yhden vuoden aikana, keran kuukaudessa tapahtuvana prosessivalmennuksena. Ohjelma sisälsi identiteettityöskentelyä koskien omaa elämäntilanteita, ihmissuhteita, omaa ammatillista kehittymistä ja työyhteisödynamiikkaa. Valmennuksessa käytettiin luovia metodeja: Psyko- ja sosiodraamaa, tarinoita ja erilaista symbolityöskentelyä. Ohjelman rakenne ja sisällöt on kuvattu toisaalla kehittämishankkeen kokonaiskuvauksessa (Hänninen 2006).

Tutkimusaineisto koostui ohjelman ja sen seurannan aikana tuotetuista henkilökohtaisista portfolioista, videointimateriaalista, puolistrukturoituista arviointikyselyistä ja seuranta-aikatauluista. Seuranta-aineisto kerättiin 6 kuukauden, yhden vuoden ja 4 vuoden kuluttua ohjelman päätyttyä. Tutkimuksen aiemmat osatutkimukset liit-

tyvät osallistujien kokemuksiin omasta voimaantumisenestään sekä työssä tapahtuneisiin pitkän aikavälin muutoksiin oman subjektiivisuuden ja agenttivuuden suhteen. Tutkimustulokset osoittavat, että osallistujat olivat kokeneet voimaantuneensa itsetuntemuksen ja itsetiedostamisen suhteen, kehittäneet uusia työvälineitä toimia vuorovaikutussuhteissaan ja selkiyttäneet ammatillista identiteettiään ja siihen vaikuttavien tekijöiden merkitystä (Hänninen & Eteläpelto 2005; Hänninen 2006; Hänninen & Eteläpelto 2008).

Suhteessa aiempiin osatutkimuksiin tämä osatutkimus kuvaa osallistujien tarinoita voimaantumisen kokemusten näkökulmasta.

Tämän osatutkimuksen aineisto sisältää neljän henkilön koko prosessin aikana syntyneen materiaalin. Henkilöt valittiin aikaisemmassa osatutkimuksessa määritellyiden neljän erilaisen voimaantumisen tyyppien pohjalta, jollaiseksi oli nimetty uupuja, uudistuja, syventäjiä ja etsijä (Hänninen & Eteläpelto 2005). Kukin tässä tutkimuksessa oleva henkilö edustaa yhtä tyyppiä.

Voimaantumisen kehitysohjelman ohjaaja toimi myös tutkijana, joten tutkimusasetelma oli tältä osin erityisen haastava. Tutkijan, prosessikouluttajan ja voimaantumisen prosessien ohjaajan roolit tässä tutkimuksessa ovat hyvin kerroksisia ja yhteenkietoutuneita. Sekä aineiston analyysin, että tulkintojen ja johtopäätösten tekeminen on luonteeltaan inhimillistä toimintaa, jossa tutkijan todellisuus ja merkitysrakenteet ovat keskeisiä tutkimukseen vaikuttavia asioita. Tutkijan kriittisinä peileinä tässä yhteydessä toimivat reflektiopäiväkirja, tutkijatriangulaatio (videoiden sekä muun aineiston pohjalta keskustelu) sekä monin eri tavoin hankitut tutkimusaineistot.

Tutkimustehtävä ja metodinen lähestymistapa

Tutkimuksen tavoitteena on kuvata yksilöiden voimaantumisen tarinoita heidän subjektiivitensa vahvistumisen näkökulmasta. Tutkimuskysymykseksi asetettiin

1. Millaisia subjektiksi tuleminen tarinoita voidaan tunnistaa voimaantumisohjelman osallistuvien erilaisissa teksteissä, kuvissa ja metaforissa?

2. Millaisia subjektiivisuuden vahvistumisen prosesseja ilmenee voimaantumistarinoissa?

Tutkimuksen metodologinen lähestymistapa on narratiivinen. Narratiivisessa tutkimusotteessa ole-

tetaan, että ymmärtääkseen omaa elämäänsä yksilöt muokkaavat elämästään tarinan, jossa he antavat toimintoilleen tarkoituksen (Czarniawska 2004, 5). Tarinat ovat yksilön identiteetin muodostumisen kannalta merkittäviä ja yksilö muokkaa niiden kautta käsitystä omasta elämästään ja identiteettistään (Widdershoven 1994, 110; Bruner 1991). Tarinoita tarkastellaan tässä yhteydessä subjektiivisuuden vahvistumisen näkökulmasta. Ne tulkitaan edistymisen tarinoina ja ne on koottu ja tulkittu holistisesti, tekstien osat kokonaistarinan näkökulmasta huomioiden. Aineiston tulkinnassa piiloiset osat ja merkitykset mm. metaforat, kuvat, tyyli ja muu elävöittävä materiaali ovat olleet tärkeitä osa-alueita (Elliot 2005, 38, 48; Lieblich ym. 1998). On huomioitava, että kun tutkimuksen kohteena on mielen sisäinen maailma, ei siihen päästä käsisuoraan vaan ainoastaan yksilöiden kielellisesti tai muilla tavoin esittämien tulkintojen ja merkitysten kautta (Hänninen 2003, 29).

Aineiston tulkinnan rikastajana käytetään Vilma Hännisen (2003, 19–23, 2004) teoriaa tarinallista kiertokulusta. Hänninen jakaa tarinat kerrotuihin (kertomus), sisäisiin (sisäinen tarina) ja elettyihin (draama) tarinoihin. Nämä ovat sidoksissa sosiaaliseen (yhteisölliseen, yhteiskunnalliseen, historialliseen) tarinavarastoon sekä toimintaympäristöön (situaatio). Hän kuvaa narratiivisuutta suhteessa identiteettiin yksilön sisäisen tarinan jäsentäjänä, kontekstiin kiinnittäjänä sekä identiteetin luoja (Hänninen 2003, 58–72).

Kerrottu tarina on tarinan ilmaisun muoto: kielellinen tai erilaisin symbolein tuotettu. Kertomalla tarinansa ihminen voi jakaa kokemuksiaan, saada omille jäsenyksilleen sosiaalista vahvistusta ja reflektoida kokemustaan. Sisäinen tarina kuvaa ihmisen mielen sisäistä prosessia, jossa ihminen tulkitsee omaa elämäänsä tarinallisten merkitysten kautta. Siinä on kysymys prosessista, jossa yksilö tulkitsee omaa tarinaansa sosiaalisen tarinavaraston ja tilanteen rikastamana ja rajoittamana. Sisäisen tarinan muutoksessa muodostuu uusia merkityksiä. Sisäinen tarina ohjaa toimintaa elävässä elämässä, draamassa. Draamaa voidaan luonnehtia toiminnalliseksi prosessiksi, jossa ihminen pyrkii toteuttamaan sisäisen tarinansa projekteja. Se tapahtuu sosiaalisessa ympäristössä, jossa monet asiat ja tilanteet vaihtelevat ja jossa toimintaehdot muuttuvat ja elävät yksilön ympärillä (Hänninen 2003, 22–23).

Aineiston analyysin lähestymistapa on narratiivinen. Analyysissä pyrittiin synteessin tuotta-

miseen aineistosta, jonka tavoitteena on temaattisesti ja johdonmukaisesti etenevä kertomus (vrt. Polkinghorne 1995, 6–8, 159). Kukin tarina kuvaa yhden henkilön voimaantumisprosessia ohjelman alusta neljän vuoden seurantajakson ajan. Tarinoiden rakentamiseen on käytetty henkilöiden itsensä tuottamia kuvia, metaforia, tekstejä, haastattelu- ja videoaineistoja, lehtileikkeitä, valokuvia, erilaisia käden tuotoksia.

Tarinat nimettiin analyysin pohjalta ydintarinoiksi: 1) Taakankantajasta oman elämän luojaksi 2) Toteuttajasta innovaattoriksi 3) Kokijasta elämänfilosofiksi 4) Etsijästä etsijäksi. Tarinoiden rakentamisessa tutkija on hyödyntänyt myös kokemustaan ja saamaansa tietoa prosessin ohjaajana ja kouluttajana sekä monitasoisessa ja pitkäaikaisessa vuoropuhelussa henkilöiden kanssa syntyntä ymmärrystä. Luodut symboliset tarinat ovat fiktiivisiä ja tutkijan aikaansaama konstruktio aineistosta.

Seuraavassa kuvataan näitä yksilöllisiä tarinoita subjektuuden vahvistumisen näkökulmasta. Tulosa rakentuu siten, että aluksi kuvaan osallistujien subjektuuden vahvistumisen yhteisiä ulottuvuuksia ja sen jälkeen kunkin henkilön yksilöllisen voimaantumistarinan. Kunkin tarinan alussa kuvataan henkilön voimaantumisprosessia ja sen jälkeen on tutkijan aineistosta luoma subjektuuden transformaatiota kuvaava tarina.

Subjektuuden vahvistuminen voimaantumistarinoissa

Aineiston analyysi osoitti, että kullakin tyyppitarinalla voitiin nähdä oma, erilainen tehtävänsä subjektuuden rakentumisessa ja kukin niistä edusti subjektuuden kehittymisen erilaisia vaiheita ja prosesseja. Tarinat saivat monenlaisia muotoja: kirjoitettuja ajatuksia ja kertomuksia, runoja, kuvia, lainattuja tekstejä, piirroksia, käsitöitä. Hyvin monet kuvatut kokemukset omasta subjektuudesta ja sen muuttumisesta ilmenivät symbolisina ilmaisuna kuten kielellisinä tai kuvallisina metaforina. Ne sisälsivät paljon emootioita ilmaisevia puolia ja kuvasivat osallistujien identiteettiä monikerroksisesti.

Kaikille tarinoille oli yhteistä kasvusuuntautuneisuus ja subjektuuden vahvistumisen kokemus. Ohjelman ja sen seurannan aikana osallistajat reflektoivat, purkivat ja loivat subjektuuttaan. Tiedostamisen prosessia voidaankin luonnehtia muuttuvaksi tarinaksi, jossa toiselle subjektuuden vah-

vistuminen saattoi merkitä haurasta sisäisen tarinan heräämistä, kun toisen kokemuksena oli aiempaan verrattuna merkittävästi erilainen ja uudellinen identiteetti.

Osallistajat ilmensivät voimaantumistarinoissaan subjektuuden vahvistumista kolmen ulottuvuuden kautta: 1) Itsemäärittelyprosessi: tietoisuuden kasvu suhteessa itseen ja omaan olemukseen, 2) Omien rajojen luomisprosessi: rajatietoisuuden lisääntyminen suhteessa toisiin ja toimintaympäristöön, 3) Toimintaprosessi: oman toiminnan harjoittelu ja muutos toimintaympäristössä. Oman identiteetin keskeisistä kysymyksistä riippui, miten prosessi rakentui. Prosessi oli yksilöllinen ja sitä voisi luonnehtia erilaisten sisäisten ja ulkoisten äänten vuoropuheluksi. Sisäiset äänet ovat niitä pohdintoja ja ajatuksia, joita käytiin suhteessa itseen, ulkoiset äänet edustivat suhdetta toisiin ihmisiin, työhön ja toimintaympäristöön.

Tietoisuuden kasvu suhteessa itseen, omiin kokemuksiin ja omaan ominaislaatuun koettiin merkittävänä oman subjektuuden vahvistajana. Tämä ilmeni kokemuksena sisäisestä rauhasta, harmoniasta ja yhteydestä itseen. Osallistajat kuvaavat voimaantumistaan ”itsensä löytämisen matkana”, jossa merkitysten löytäminen, syventäminen tai uudelleennimeäminen vahvisti subjektuutta. Tietoisuuden rakentuminen itsestä ei automaattisesti siirtynyt toimintaan, mutta oma identiteetti ja organisaation identiteetti erotettiin paremmin toisistaan. Organisaation voima pienentyi ja sen valta itseen koettiin vähäisempänä.

Subjektiksi tuleminen näytti merkitsevän kaikkisissa tarinoissa enemmän sisältäpäin ohjautuvaa roolia suhteessa ympäristöön. Käsitys itsestä muuttui ja sisäiset ”paineet” ja paljon voimaa vieneet emootiot helpottuivat. Se, mikä oli aiemmin oma sisäinen haava, nähtiin enemmän työn ja itsen välisenä asiana, johon voi vaikuttaa. Tämä näytti merkitsevän myös parempaa rajatietoisuutta itsestä ja oman rajallisuuden tunnustamista. Toisaalta muutokset saattoivat aiheuttaa myös lisääntyntä painetta ja ristiriitaa suhteessa ympäristöön. Se ilmeni esimerkiksi kysymyksinä ja epävarmuutena siitä, kuinka ilmaista omaa subjektuutta tai miten muuttaa omaa toimintaa työympäristössä.

Taakankantajasta oman elämän luojaksi

Liisa on 45-vuotias fysioterapeutti, jonka identiteettitarina työstä muuttuu voimakkaasti ohjelman

aikana. Tullessaan ohjelmaan Liisan keskeinen kokemus työstä on se, että oma jaksaminen on vakavasti uhattuna. Liisa kokee, että työ ja työyhteisö hallitsevat häntä ja että hän ei voi hallita työn kokonaisuutta mitenkään. Työyhteisö on ikään kuin ”niellyt” hänet. Kokemus on alistunut, kynnistynyt ja depressiivinen. Subjektiivinen diskursi on yksinäinen, se hallitsee ja määrittää kokemuksen itsestä.

”Niin, ja miten on pakko tehdä niinkun robotti, tavallaan että, niin nappi päälle... niin o... tuntu miltä hyvänsä”, niin kuntaan on mentävä ja asiat on hoidettava ja aina oltava ’hyh, terve vaan ja tästä näin ja sinä teette tätä ja tätä’. Kyllä se tuntuu aika pirulliselta välillä.”
(videoaineisto, ohjelman aikana)

Keskeisin muutos Liisan subjektiivisuuden kokemuksesta tapahtuu sisäisen tarinan muutoksena, jossa identiteettiin liittyvät vanhat roolit purkautuvat. Subjektiivutta luova keskustelu käydään sisäisessä maailmassa erilaisina sisäisinä ääninä. Oman elämänhistorian tutkimisen kautta äidin varhaisesta menetyksestä johtuva trauma ja sen tuoma rooli 13-vuotiaana perheen vastuulliseksi huoltajaksi avaa tietoisuuden itseen muodostuneista keskeisistä identiteettiin kuuluvista rooleista: Murehtija, ylivastuullinen toimija, syyllistyjä ja kärsivä marttyyri. Tästä tietoisuudesta herää elävän elämän draamojen kautta uudistuvia tarinoita.

Tulkinnan mukaan Liisan sisäinen tarina on muuttunut niin paljon ja se on niin voimallinen, että se muuntaa arjen draamaa ja kerrottuja tarinoita. Voima lähtee liikkeelle ja liike itsessään vahvistaa sen voimaa. Liisa kuvaa muutosta rotaatioksi, joka on saanut aikaan uudenlaisen työorientaation. Sisäisiä, subjektiivutta vahvistavia merkityksiä on avautunut: ”Minulla on kykyjä”, ”Minun ei tarvitse jatkuvasti suoriutua”, ”Minun ei tarvitse jatkuvasti tuntea huonoa omaatuntoa asioista, joihin en voi vaikuttaa”, ”Tiedän, mikä on oma paikkani ja omat rajani”, Hallitsen työtäni, se ei minua”, ”Tunnistan ihmisten erilaisuuden”, ”Minun ei tarvitse olla korvaamaton”, ”Olen arvokas ihminen”. Arjen draamoissa tämä näyttäytyy mm. kiireen hallinnan keinoina, työmäärän rajoittamisena ja valmiutena käsitellä asioita avoimesti, oman työn kehittämisenä ja hakeutumisena moniin ammatillista osaamista vahventaviin koulutuksiin.

Tila ja aika tutkia itseä on ollut Liisalle merkittävä uudistumista vahvistava kokemus. Subjek-

tius on rakennettu uudelleen tietoisien prosessien kautta:

”Mulle se voimaantuminen on siirtymä uupumisen ja väsymisen tilasta johonkin pysyvään voimaantumisen tilaan. Se on ollut sitä, että se on tämä itsetuntemus, eri ominaisuuksien tuntemus ja niitten hyväksyminen. Se on kuule sellainen käänköjuttu ollut. Ja sitäkin vielä, että mitä minä oikeasti ajattelen siitä, siinä työssä olemisestani ja miltä se tuntuu ja mikä se minun historiani siinä työssä on ollut ja missä kohtaa minä nyt olen. Ei minulla ole ollut aikaisemmin mahdollisuutta siihen, että minä jotenkin noin ylellisesti saisni miettiä sitä, että missä minä voisin olla.”

(haastatteluaaineisto, 4 vuoden seuranta)

Liisan tarinan symbolina on kuva Volgan lauttureista. Hän pitää tätä kuvaa keskeisenä ja merkityksellisenä itselleen. Hän palaa siihen useasti prosessin edetessä. Voimaantumista ilmentävä muutos tapahtuu myös kuvan tulkinnassa, symbolina voimaantumiselle.

Volgan lautturit

Naisen kärsimys on käsinkosketeltavaa.

Kuin kuvassa ”Volgan lautturit”: Taakka, jonka paino ylittää voimavarat, kestämatön, loputon matka vailla loppua.

Kuin hyönteinen tahmaisessa verkossa, joka ei pääse eteen eikä taaksepäin, nielaistu. Hikipisarot sielun peilissä.

Mitä elämä on? Raskas painolasti, jossa toteutetaan sitä, mihin on määrätty.

Pysähtyminen avaa ikkunan: Rakas, liian varhain kuollut äitini. Menetetty lapsuus ja toteutumattomat mahdollisuudet, loputon työ.

Kuvassa ”Volgan lautturit” tyttö päästää irti, juoksee hiekkatörmältä rantaan, vapaana, antaa tuulen tuulla. Sylissään lintu, joka kuiskaa: ”Ripustakaa tiuku sydämellenne. Siihen on kätetty metsän mieli.”

Ja katso: taivaalla kettu on lähdössä lentoon.

Toteuttajasta innovaattoriksi

Saara on 48-vuotias sihteeri, jonka keskeinen kokemus ohjelmaan tullessaan on se, ettei työ tarjoa enää sellaisia haasteita, joita hän kaipaisi. Hän kokee työssään sekä sisällöllisiä, toteuttamiseen että työyhteisön vuorovaikutukseen liittyvää problematiikkaa, joista kokee ahdistusta.

”Mitä pitää tehdä??? Missä vika? Miksi asiat eivät tunnut samoilta???? 15 vuotta työelämää edessä. Jos en jaksa enää innostua, täytänkö enää paikkaani, kelpaanko enää?...Onko parempi olla syrjässä vähin äänin, jos pelkää tulla leimakirveellä lyödyks?”

(portfolioaineisto, ohjelman aikana)

Keskeisin muutos Saaran subjektiuden vahvistumisessa tapahtuu suhteessa ammatilliseen rooliin ja työyhteisössä toimimiseen. Hänellä oli hyvin voimakas rooli työyhteisössään kuuntelijana. Hän koki olevansa kypärä, joka on räjähtämäsillään kaikesta siitä, mitä työ ja työyhteisö tuottaa hänen sisälleen. Subjektiutta luova diskurssi käydään sisäisen maailman ja ulkoisen maailman välillä. Sisäisen tarinan muutos liittyy kokemukseen omasta luovan ja ilmaisevan lapsen roolista, joka on vapaampi työyhteisön ja ammattiroolin hänelle asettamista rajoitteista. Arjen toiminnassa tämä merkitsee mm. asioiden ilmaisemista, omien rajojen parempaa tunnistamista ja oman työn selkeämpää hahmottamista. Viiden vuoden jälkeen hän toimii työpaikkakouluttajana ja on kehittänyt työrooliaan uuteen suuntaan.

”Yleensä sihteeri on hiljaa. Se oli vähän siellä kypärän sisällä oloa. On hirveästi asioita, mutta sihteeri on aina kokouksessa hiljaa. Eli tämä on niinku revenny, että ei hitsi. Mulla on asioita ja minä sanon. Kaikki murheet eivät ole minun murheitani, Jotenkin se irrottautuminen. Jotkut asiat kun jättää, että katoppas vaan joku toinen hoitaa. Eli se oman työn organisointi ja hallinta, se on muuttunut selvästi, uskallan olla rajallinen.”

(videoaineisto, 1 vuoden seuranta.)

Saara kokee identiteettinsä tulleen enemmän sisältäpäin ohjautuvaksi ja hän on omaan työhönsä erittäin tyytyväinen, mutta suree toisaalta työyhteisön tilannetta. Suhde työyhteisön draamoihin on muuttunut etäisemmäksi.

”Minä tunnen sen, että se on mennyt pinnallisemmaksi koko sen yhteisön olo. Eli ihmiset on niin rasittuneita. Tämä hankaluus on tämä ilmapiiriasia. Minä en ole siinä mukana. Vaan se mua harmittaa, kun näen että asiat olisivat ratkaistavissa. Jos ihmiset vaan rauhoittuisi ja näin. Eli minä katson asioita ulkopuolelta. Minä näen vaan sen tuskan eli mulla sitä ei ole. Olen tullut kypärästä pihalle.

(haastatteluaaineisto, 4 vuoden seuranta)

Saara kiteyttää oman subjektiiksi tuleminen kokemuksensa

”Hei, mullahan on työssä itsessään on ideaa, mullahan on hirveen hyvin asiat, eihän tässä ole mitään hätää. Mulla on hyvää tekevä työ, jossa mä saan olla ja joka on mielenkiintoinen.”

(haastatteluaaineisto, 4 vuoden seuranta)

Saaran subjektiuden rakentumisen symbolina toimii kypärä, jonka sisään hän piirtää elämänsä. Saaran muutos tapahtuu symbolisena kuvauksena ulos kypärästä astumalla, tulemalla itseohjautuvammaksi ja vapaammaksi.

Tyttö ja kypärä

Tällä tytöllä on paljon sanottavaa: Kuuntele.

Valtavan, armeijanvihreän kypärän alla ei kuule, ei näe. Kypärän sisällä on tuoli, johon kaikki lastaavat ongelmansa ja tarpeensa. Ahdistaa.

Tyttö rakasti kuitenkin eniten puiden halaamista. Kauneutta. Metsän äänten kuuntelemista, rauhaa. Unelmana leikkivä lapsi peilissä: Ilo ja liittyminen, juoksu yhdessä toisten kanssa.

Jos haluaa muutosta, jotakin on muutettava: hiljenny, valikoi, luo.

Kilpikonna ja rappuset matkaavat kohti taivasta: Itseäni etsimässä, ylöspäin yrittämässä, suunnata selvittämässä, tavoitteita tarkistamassa.

Siis ulos kypärästä, pehmeämpi suoja tilalle!

Kokijasta elämänfilosofiksi

Marja, ohjelman alussa 54-vuotias sairaanhoitaja, on kouluttautunut runsaasti ammatissaan ja etsinyt jatkuvasti uusia kehittymisen mahdollisuuksia koko työuransa ajan. Ohjelman aikana hän kerää valtavan määrän sekä elämäkokemuksensa että ammatillisiin näkemyksiinsä nojaavaa materiaalia portfolioonsa. Hän pohtii paljon omaa filosofiaansa ja syventää sitä.

Sisäinen tarina on itselle tärkeimmän kiteyttämisen ja tasapainon löytäminen. Hän on tullut tietoisemmaksi omasta arvostaan ja kokemuksestaan ja saanut näkyviin elämän aikana kerätyn hiljaisen tiedon.

”Tavallaan siten, että enää ei haekkaan sitä sellaista ulkopuolista uutta. Vaan kun tietää kuinka hirveän paljon sitä on itellensä, sitä materiaalia ja ainesta. Osaa ottaa sen käyttöönsä ja lähteä sitä viemään eteenpäin. Se, mikä on loppuvaihe, niin on semmonen tietynlainen

rauha. Et asiat on selkiytyneet ja semmoinen harmonia on löytynyt.”

(videoaineisto, ohjelman lopussa)

Marja on kokenut turhautumista ja yksinäisyyttä työssään jo pitkään. Hän kokee, että työyhteisö ei hyödynnä riittävästi hänen osaamistaan ja ettei hän tule työyhteisössään arvostetuksi. Työn muutokset, kiire ja uudet haasteet saavat hänet turhautumaan entisestään.

”Tarpeellisuus työyhteisössä tavallaan harhakuvitelma. Mulla on joku tärkeä tehtävä siellä. Sitten kun on katsonut, miten päätöksiä voidaan tehdä, ihan minkälaisia tahansa ja miten tahansa. Tavallaan ne varmaan sitten realiteettia, jotka on oppinut ymmärtämään ja hyväksymään.”

(videoaineisto, 1 vuoden seuranta)

Subjektituden vahvistumisessa keskeistä on työstä luopumisen prosessi. Marja, joka on ollut voimakas toimija työssään, siirtyy yhä enemmän sivuun. Kosketus omiin pätemisen tarpeisiin avaa tietoisuuden omiin, todellisiin tarpeisiin. Ihmissuhteet ja niissä uudella tavalla toimiminen tuovat hyvinvoinnin kokemusta. Marja kokee voimaantuneensa tekemään ratkaisuja ja valitsee eläkkeen.

”Siten kaikki nämä realiteetit ja huomioon ottaen ja sitten tavallaan käyttää hyväkseen sitä voimaa. Sitä tarvittiin siihen uskallukseen tehdä niitä päätöksiä. Minä tulin siihen tulokseen, että mulla on se oma elämä ja hyvinvointi niin paljon kallis asia, että minä rahallisesti uhraan sen jäämällä työelämästä pois.”

(haastatteluaineisto, 4 vuoden seuranta)

Marjalle merkittävä osa subjektiksi tulemisesta on ollut etsiä itseään naisena ja oman elämänsä toteuttajana. Merkityksellisiksi elämässä ovat tulleet tanssiminen, pajupunonta, mummous, rentoutuminen, keveämpi ote elämään.

”On konkretisoitunut sillein, että minä uskan tehdä sitä, mitä olen aina ollut. Ei mun tarvitse olla mikään sellainen muotilehtien naiskuva. Juu, että tämä naiseuden etsiminen on löytynyt täältä. Näillä korteilla pelataan nyt.”

(haastatteluaineisto, 4 vuoden seuranta)

Marjan tarinassa täyttyvät ruukut ilmentävät kerääntyneen elämäkokemuksen ja pitkän työuran tuomia ulottuvuuksia ja itselle merkittävän arvioimista. Symbolinen muutos tapahtuu ruukkujen

tyhjentämisenä ja oleelliseen keskittymisenä.

Täyttyvät ruukut

Kun nainen tulee täydeksi, ruukut täyttyvät elämästä. Kokemuksesta, eletystä.

Paljon olen matkaa mennyt eteen ja taakse. Sitä nyt katson: Kirkaassa kuvassa hedelmäkori valmiina, syötäväksi.

Jos saisin elää elämäni uudelleen, mitä tekisin toisin? Mutta ymmärrät, etten voi.

Kerään siis tähän kaiken, vahvaksi rakennetun, hauraan, kehitetyn ja avatun.

Elvytän sen, mikä on kuivunut ja kutistunut. Tanssin omaan elämäni, löydän oman rytmini kaikkein karvoiseni, laskeiseni ja lihoiseni.

Mikä ihana keveys ja rauha.

Etsijästä etsijäksi

Lars on 28-vuotias fysioterapeutti, jonka voimaantumisen tarpeen keskeinen ydin on oman paikan ja mahdollisuuksien löytäminen työssä. Ohjelman aikana Lars kaipaa konkreettista käytännön hyötyä ja kokee, ettei voimaantumista tapahdu kovin paljoa. Hän kokee keskeiseksi ongelmakseen vakituisen työpaikan puuttumisen. Sen mukana puuttuu myös kokemus turvallisuudesta ja hyväksytyksi tulemisesta. Lars käy kovaa sisäistä kamppailua omien sisäisten tarpeittensa ja ulkoisten olosuhteiden välillä. Taistelu vie paljon voimavaroja.

”Jos käytetään sellaista mielikuvaa. Minä koen olevani pala palapelissä, joka ei sovi siihen. Se yrittää tunkea sinne ja sitä yritetään tunkea sinne. Se jostain kulmasta sopii ja jostain kulmasta ei.”

(portfolioaineisto, ohjelman aikana)

Lars kokee keskeiseksi ongelmaksi sen, että organisaatio ei anna mahdollisuuksia ja rajoittaa elämää. Hän kokee pettymyksiä virkavalinnoissa, vaihtaa työpaikkaa, saa viran, mutta kamppailu omaksi koetusta paikasta jatkuu. Hän kokee vaikeina esimiessuhteet organisaatiossa, kokee, että yhteisössä ei arvosteta ja että hänet yritetään savustaa ulos. Lars käy kipeää prosessia läpi sisälleen. Sisäisen tarinan keskeinen ydin on kysymys siitä, olenko arvokas. Arvostetaanko osaistani? Kelpaanko? Hän tulee tietoiseksi myös omasta tavastaan kokea asiat. Viiden vuoden seurannassa hän kuvaa kokemustaan:

”Mulla on vakituinen työpaikka, mutta ei varmuuden tunnetta edelleenkään. Oli tilanne, työpaikka mikä tahansa, niin löydätkö minä sitä varmuutta. Olen sitä joskus miettinyt. Minä käännän hirveän paljon asioita itseäni: minä näen sen vian minussa itsessäni enkä muualta. Minä olen tällainen pirun märehittäjä. Minä märehdin asioita kotonakin. Minä toivon ja odotan päivää jolloin minun olisi kiva mennä töihin.”

(haastatteluaineisto, 4 vuoden seuranta)

Subjektiksi tulemisen maisemassa oma identiteetti kaipaa selkiyttämistä. Toisten kokemusten kautta on tullut ymmärrystä enemmän oman identiteetin eri puolista ja ihmisestä yleensäkin, kuva on monipuolistunut.

”Silloin kun ihminen oppii jotain itsestään, omista heikkouksistaan tai vahvuuksistaan, omista tavoista reagoida eri asioihin, omista tunteistaan niin silloin vahvistuu, eli voimaantuu. Olen oppinut omista tunteistani hyvin paljon toisten ihmisten kautta, hienojen ihmisten kautta.”

(arviointikysely, 6 kk:n seuranta)

Vastakohtana työlle, yksityiselämässä ihmissuhteiden alueella suhteet ovat rikastuneet ja rinnalle on löytynyt elämäkumppani. Kodin perustaminen ja perhe on tärkeä voimavara

”Olin yksinäinen susi ennen. Nyt on ihminen jonka rinnalla kulkee. Jos nyt pitäisi palata siihen entiseen, niin en tiedä pystyisinkö siihen. Tätä ymmärrän siinä, että sehän on tunnetta kanssa sitten hyvin vahvasti. Kyllä minä nostan tämä siviilipuolen, se on mulle tärkeempi.”

(haastatteluaineisto, 4 vuoden seuranta)

Lars kiteyttää ajatuksen omasta kehittymisestään, jossa näkee oppimisen tärkeänä subjektiutta tuottavana asiana tulevaisuudessa:

”Jotta joskus voisi jotain osata, täytyy se ensin oppia.. Elämä ottaa, elämä antaa. Se siivellään kantaa kohti taivaan rantaa...”

(portfolioaineisto, ohjelman lopussa)

Larsin subjektiuden rakentumista symboloi satu lokki Jonatanista, unelmasta ja oman paikan etsimisestä maailmassa. Muutos tapahtuu pala palalta rakentamalla itseä.

Lokin unelma kodista

Haluatko tutustua minuun?

Olen Lokki Jonatan, oppimassa lentämään.

Kotia minulla ei ole. Laumaakaan minulla ei ole.

Minut on karkotettu. Minä en jaksa nousta vielä korkealle. Minulla on luuranko, mutta ei vielä lihaksia riittävästi.

Yksi koulu on nyt lopussa ja nyt on aika aloittaa seuraava.

Minä olen minä, ehkä erilainen kuin muut, toivottavasti samanlainen kuin joku toinen.

Huomaatko, miten kovasti harjoittelen, yritän: näen kaukana siintävän kodin, se odottaa minua. Onni nyt ja huomenna.

Diskussio ja johtopäätökset

Voimaantumishjelmaan osallistuneiden neljä tarinaa osoittivat, että subjektiuden rakentuminen ja uudelleen rakentuminen on moniulotteinen ja -tasoinen prosessi. Subjektiksi tuleminen näytti tarinoissa merkitsevän muutoksia sekä sisäisissä kokemuksissa itsestä, tietoisuuden kasvussa, emootioissa, omien rajojen tunnistamisessa, suhteissa toisiin että arjen toiminnassa. Subjektiuden näkökulmasta voimaantumisen prosessia voisi luonnehtia ikään kuin linssiksi, joka avaa ikkunan itseen. Tämä tapahtui oman tarinan näkyväksi tekemisenä itselle ja toisille sekä uuden tarinan löytymisenä.

Jokainen tarina oli yksilöllinen eikä yhtä subjektiuden prosessia voitu määrittää. Tarinat osoittivat, että subjektiutus on sidoksissa yksilön omaan elämäntarinaansa, jolloin se merkitsee myös erilaisia voimaantumisprosesseja. Kun Liisa purki identiteettiään, Lars etsi löytääkseen sen, Saara synnytti uutta ja Marja etsi ydintä. Tarinasta syntyi erilaisia elämänsuuntia; uusi ura, eläkkeen valinta, kiinnittyminen uudella tavalla omaan työhön, ihmissuhteiden vahvistuminen, etäisyyden ottaminen ulkoisesta.

On luonnollista, että identiteetti muuttuu elämäkulussa ja elämänprosesseissa tapahtuu myös spontaanisti muutoksia. Tutkimus kohdistui viiden vuoden ajanjaksoon osallistujien elämänprosessia ja näitä subjektiuden rakentumisen prosesseja ja sen tuloksia onkin tulkittava ja katsottava yhtenä vaiheena heidän elämässään. Voimaantumisen kehitysohjelma tarjosi tilan, ajan ja paikan sekä peilin ryhmän muodossa tälle identiteettityölle.

Subjektisuuden eri kerrosten kanssa työskentely on paljolti identiteetin sisäisen rakenteen kanssa työskentelyä, yhteyden luomista itseän. Tällaisessa sisätilassa prosessi ei ole tavoitettavissa pelkästään sanallisessa muodossa, vaan ilmenee symbolisina ilmaisuina. Merkittävänä tietoisuuden avaajina voivat silloin toimia erilaiset luovat tuotokset: metaforat, kuvat, runot ja muut ei-sanalliset ilmaisut (ks. Leitch 2006; Rappaport 1995). Tutkimusaineistossa tämä näkyy vaikuttavina ja herkkinä tuotoksina, jotka kuvaavat kamppailua itsessä, ihmissuhteissa ja suhteessa organisaatioihin. Subjektius ilmenee siinä, miten ympäristö näyttäytyy yksilön mielessä ja millaisia rajapintoja hänellä on suhteessa työhön, organisaatioihin ja ihmissuhteisiin.

Merkittävin identiteettityö tehdään sisäisen ja ulkoisen rajapinnassa. Jos tämä tasapaino on vääristynyt, esimerkiksi kovin pakottava työkuulttuuri tai työelämän hektisyys voi musertaa alleen yksilön oman äänen ja kapeuttaa merkittävällä tavalla yksilön toimijuutta ja kokemusta omasta identiteetistä. Seuraukset voivat näkyä esimerkiksi masennuksena, tarkoituksettomuuden ja vieraantumisen tunteina ja yksilön (ja yhteisön) kannalta tuhoavana toimintana (Alasoini 2006).

Kun identiteettiä ja minuita koskevien prosessien voidaan olettaa olevan tärkeitä ammatillisen kasvun ja aikuisten oppimisen kannalta, aikuiskasvatuksen haasteeksi nousee tilan, ajan ja paikan luominen tällaisille prosesseille. Ammatti-identiteetti on vain yksi osa henkilökohtaista identiteettiä, joten yksilöllistä ja henkilökohtaista elämää ei voi erottaa kokonaan työstä ja työyhteisöistä. Ammatillinen identiteetti muodostuu ja muokkautuu jatkuvassa neuvottelusuhteessa henkilökohtaisen, tunnepitoisen identiteetin kerrosten kanssa (Eteläpelto 2007; Leitch 2006, 16; Phillips 2002). Tarinat osoittivat, ettei tällainen identiteettityö käy hetkessä ja se on luonteeltaan vahvasti emotionaalinen ja sidoksissa ihmisen kokonaiselämään. Työskentely tällaisen prosessin kanssa edellyttää myös ohjaajaltaan kuuntelun, eläytymisen ja kasvun prosessien ohjaamisen taitoa (Hänninen 2006).

Työelämän muutosten, kiireen ja tehokkuuden keskellä on vakava kysymys, miten tukea ihmisten jaksamista työssään. Työuupuminen on lisääntynyt ja sen monimuotoisessa syy-seurausketjussa identiteettityöllä on tärkeä osuus työssä jaksamisen tukijana. Organisaatioissa tulisikin luoda tilaa reflektiolle, yhteisöllisyyden vahvistamiselle,

voimaannuttavalle työkuulttuurille ja uudennaisille yksilöä tukeville valmennus- ja koulutusprosesseille. Niiden tulisi olla myös riittävän pitkiä voidakseen toimia todellisina tukiprosesseina yksilöille heidän kasvussaan. Jokainen organisaatio toivonee uudistuvia, elinvoimaisia ja hyvinvoivia työntekijöitä.

Lähteet

- Alasoini, T. (2006). *Työnteon mielekkyyden muutos Suomessa vuosina 1992–2005*. Tykes raportteja 45. Työministeriö, Helsinki.
- Billett, S. (2006). Work, subjectivity and learning. Billett, S., Fenwick, T. & Somerville, M. (Eds.) *Work, Subjectivity and Learning. Understanding Learning through Working Life*. Unesco-Unevoc Book Series. The Netherlands, AA Dordrecht: Springer, 1–20.
- Blackman, L., Cromby, J., Hook, D., Papadopoulos, D., Walkerdine, V. (2008) Creating subjectivities. *Subjectivity*, 22(1), 1–22
- Bruner, J. (1991). The Narrative construction of reality. *Critical Inquiry*, 18(1), 1–21
- Czarniawska, B. (2004). *Narratives in social science research. Introducing Qualitative methods*. Sage Publications.
- Devos, A. (2004). Women, research and the politics of professional development. *Studies in Higher Education*, 29(5), 591–604.
- Elliot, J. (2005). *Using narrative in social research. Qualitative and Quantitative approaches*. Sage Publications.
- Eteläpelto, A., Littleton, K., Lahti, J., Wirtanen, S. (2005). Students' accounts of their participation in an intensive long-term learning community. *International Journal of Educational Research*, 43, 183–207.
- Eteläpelto, A. (2007). Työidentiteetti ja subjektius rakenteiden ja toimijuuden ristiaallokossa. Eteläpelto, A., Collin, K., Saarinen, J. (toim.) *Työ, identiteetti ja oppiminen*. WSOY, 90–142.
- Fenwick, T. (2006). Escaping / becoming subjects: Learning to work the boundaries in boundaryless work. Billett, S., Fenwick, T. Somerville, M. (Eds.) *Work, Subjectivity and Learning. Understanding Learning through Working Life*. Unesco-Unevoc Book Series.

- The Netherlands, AA Dordrecht: Springer, 21–36.
- Fetterman, D. M. (2005). A Window into the heart and soul of empowerment evaluation. In Fetterman, D.M. & Wandersman, A. (Eds.) *Empowerment Evaluation Principles in Practice*. Guildford Press, 1–23.
- Julkunen, R. (2007). Työ- Talouden ja minän välissä. Eteläpelto, A., Collin, K., Saarinen, J. (toim.) *Työ, identiteetti ja oppiminen*. WSOY, 18–63
- Hänninen, S. (2006). Voimaantumisen kehitysohjelma persoonallisen ja ammatillisen identiteetin tukijana. Eteläpelto, A., Onnismaa, J. (toim.) *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu*. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Dark, Vantaa, 191–217.
- Hänninen, V. (2003). *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Tampereen yliopiston julkaisuja 696. Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print.
- Hänninen, V. (2004). A model of narrative circulation. *Narrative Inquiry*, 14(1), 69–85.
- Hänninen, S. & Eteläpelto, A. (2005). Promotion on professional subjectivities through the program of empowerment. *4th International Conference on Researching Work and Learning*. Eds. P. Hager & G. Hawke (OVAL Research, UTS). URL <http://www.oval.uts.edu.au/>, RWL4 Papers.
- Hänninen, S., Eteläpelto, A. (2008) Promoting professional subjectivities and personal agency at work: The long-term influences of an empowerment programme. Billett, S., Harteis, C, Eteläpelto, A. (2008 in press). *Emerging perspectives of workplace learning*, Sense publishers.
- Kirpal, S. (2004a). Researching work identities in a European context. *Career Development International*, 9(3), 199–221.
- Leitch, R. (2006) Limitations of language: Developing arts-based creative narrative in stories of teachers' identities. *Teachers and teaching: theory and Practice*, 12(5), 549–569
- Lieblich A., Tuval-Mashiach, R., Zilber, T. (1998) *Narrative Research. Reading, Analysis and Interpretation*. Sage Publications.
- Phillips, D. K. (2002). Female preservice teachers' talk: Illustrations of subjectivity, visions of 'nomadic' space. *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 8(1), 9–27.
- Polkinghorne, D. E. 1995. Narrative configuration in qualitative analysis. Hatch, J. A. Wisniewski, R. (eds). *Life history and narrative*. Falmer Press, London, 5–24
- Rappaport, J. (1995). Empowerment meets narrative: Listening to stories and creating settings. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 795–807
- Rhodes, C, Scheeres, H. (2004) Developing people in organisations: Working (on) identity. *Studies in Continuing Education* 26(2), 175–193.
- Sii-tonen, J. (1999). *Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua*. Väitöskirja. Kasvatustieteiden tiedekunta, opettajankoulutuslaitos. Oulun yliopisto.
- Spreitzer, G.M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement and validation. *Academy of Management Review*, 38, 1442–1465.
- Styhre, A. (2004). Becoming empowered: organization change in a telecom company. *International Journal of Human Resource Management* 15 (8), 1445–1462.
- Wallach, V. (2006). Job characteristics and organizational predictors of psychological empowerment among paraprofessionals within human service organizations. *Administration in Social Work*, 30 (1), 95–115.
- Weedon, C. (1997). *Feminist Practice and poststructural Theory*. Blackwell.
- Widdershoven, G.A.M. (1994). Identity and development. A narrative perspective. Teoksessa Bosma, H.A., Graafsma, T.L.G., Grotevant, H.D, De Levita D. J. (eds.) *Identity and development. An interdisciplinary approach*. Sage Publications, Thousands Oaks, 103–117.
- Zimmerman, M. A. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23(5), 581–599

Artikkeli saapui toimitukseen 2.7.2008.
Se hyväksyttiin julkaistavaksi 1.12.2008.